

על משמעות שינוי שמו של יעקב ועל יכולתם של ישראל

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת וישלח, תשע"ז

בראשית לב, כ"ה-כ"ט

וַיֹּתֵר יַעֲקֹב לְבָדּוֹ וַיֹּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ וַיִּגַע בְּכַף יָרְכּוֹ וַתִּקַּע כַּף יָרְדָּה יַעֲקֹב בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ. וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלְחֶךָ כִּי אִם בִּרְכָתִנִּי. וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה שָּׂמָךְ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב. וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שָׂמָךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וַתּוֹכֵל:

בלבה של פרשתנו, מתואר מאבק בין 'איש' לבין יעקב, מאבק תמוה שאותו מבין יעקב בדיעבד כמפגש עם אלוהים: "וַיֵּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיָּאל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי" (שם, ל"א). שאלות מסקרנות רבות עולות מתוך פסוקי המאבק הסתומים, אבל נדמה שהרגע המעניין ביותר בהם הוא זה שבו נולד שמו של הקיבוץ 'ישראל'. מהי משמעות השם 'ישראל', ומדוע השם מחליף את שמו המקורי של יעקב? מהי הברכה שמקבל יעקב, שתוכנה אינו נמסר לנו באופן ישיר, ומה פשר החיווי "ותוכל"?

**המדרש במסכת חולין לוקח
את סיפורו האישי של
יעקב, ומבקש ליצוק לתוכו
משמעות לאומית**

המדרש במסכת חולין לוקח את סיפורו האישי של יעקב, ומבקש ליצוק לתוכו משמעות לאומית. הוא עושה זאת באמצעות השוואה בין פסוקי המאבק שבפרשתנו, לבין נבואתו של הושע. המדרש משתמש בפסוקים לא ברורים

מפרשתנו, על מנת לפרש מקבץ פסוקים תמוה אחר, מספר הושע. כך, פסוקי המאבק בין יעקב למלאך הופכים להיות אלו המפרשים במקום אלו המבלבלים.

הפרק בהושע, שאליו מתייחס המדרש, פותח בתיאור הרמאות ושהשקר של ישראל:

הושע יב, א'-ג'

סָבַבְנִי בְּכַחַשׁ אֲפָרִים וּבְמֶרְמָה בֵּית יִשְׂרָאֵל... וְרִיב לֵה' עִם יְהוּדָה וְלִפְקֹד עַל יַעֲקֹב כְּדָרְכָיו
כְּמַעֲלָיו וְיָשִׁיב לוֹ:

זו מציאות ההווה שאליו מתייחס הנביא. טענתו היא שהתנהגות זו של ישראל היא טיפוסית, ואב הטיפוס הוא יעקב: "בִּבְטָן עָקַב אֶת אָחִיו וּבְאֹנֹו שָׁרָה אֶת אֱלֹהִים" (שם, ד'). וממשיך הנביא באמצעות משחק מילים על השם ישראל, על ידי פירוק המילה: "וַיִּשָּׂר אֵל, מִלְאָךְ וַיִּכָּל, בָּכָה וַיִּתְחַנֵּן לוֹ..." (שם, ה'). לדעת הדרשן, הפועלים והנפעלים בפסוק זה אינם ברורים. כדי לפענחם, הוא פונה לפסוקי המאבק של יעקב בפרשתנו. הדרשן מתבסס על כפל המשמעות של המילים שרה, שר ובני משפחותיהם: ריב מחד ושליטה, שררה מאידך:

תלמוד בבלי חולין, דף צ"ב ע"א

"וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו" (הושע יב, ה'), איני יודע מי נעשה שר למי! כשהוא אומר: "כי שרית עם אלהים" (בראשית לב, כ"ד), הוי אומר: יעקב נעשה שר למלאך;

"בכה ויתחנן לו" (הושע שם), איני יודע מי בכה למי! כשהוא אומר: "ויאמר שלחני" (בראשית, שם כ"ט), הוי אומר: מלאך בכה ליעקב.

הריב, המאבק, מעשה ה'וישר', גם מוביל לשררה, אחד מן הנאבקים הופך להיות שר לשני.

יצירת הקשר בין פסוקי פרשתנו לפסוקים מהושע מרחיבה את תוכן המאבק בין יעקב ל"איש" – מן המרחב האישי אל הממד הלאומי. זאת תוך ניצול כפל המשמעות של המילה 'שרית'. הרחבה זו ממשיכה במדרש:

"כי שרית [עם אלהים ועם אנשים]" (בראשית, שם),

אמר רבה: רמז רמז לו שעתידים שני שרים לצאת ממנו: ראש גולה שבבבל, ונשיא שבארץ ישראל.

ברמה הלאומית ישנם שני שרים שלהם שררה, והם גם שורים – נאבקים זה בזה.

**הדרשן מתבסס על כפל
המשמעות של המילים
שרה, שר ובני
משפחותיהם: ריב מחז
ושליטה, שררה מאידך**

הפסוקים מבראשית דורשים עיון בפני עצמם על מנת לעמוד על עוצמת משמעותה של ההרחבה הלאומית. במרכז סצנת המאבק בבראשית, מבקש או דורש הנאבק עם יעקב שזה ישחרר אותו, ולמולו מציב יעקב דרישה: "וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי בְּיָעֲלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֶשְׁלַחְךָ כִּי אִם-בְּרַכְתָּנִי" (בראשית לב, כ"ז).

תגובת הנאבק היא האמירה: "וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמִי כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל כִּי-שָׂרִיתָ עִם-אֱלֹהִים וְעִם-אֲנָשִׁים וְתוֹכַל" (שם, כ"ט). ניתן לחשוב על פסוק הברכה כתיאור למעשה של מספר מעברים, מעברים הראויים לתשומת לב:

מעבר אחד הוא מעבר מ'שרית' ← אל 'ותוכל'

ומעבר שני הוא מעבר מ'יעקב' ← אל 'ישראל'.

יעקב, ששרה (רב), הופך לישראל, שיכול. באמצעות מעברים אלו מייצר הפסוק הקבלה בין מילת הריב 'שרית' לשם 'יעקב', כשתי נקודות מוצא חופפות, והקבלה נוספת בין 'ישראל' ל'ותוכל' כשני קווי סיום חופפים אף הם.

אלא ששתי ההקבלות מעלות שאלות, ביניהן שאלה מרכזית נובעת מן העובדה שנקודת המוצא היא 'שרית' וקו הסיום הוא 'ישראל', שם המשמר את ממד ה'שרה' כמרכיב בסיסי. מה אם כן משמעות ותוכן המעבר? מה תוכן הברכה?

נראה שהיכולת הזאת, "ותוכל", היא זאת שגם מסבירה את פשר המעבר בין השם יעקב לבין ישראל, ובנוסף, את המעבר מן המבט האישי למבט הלאומי. לשם כך יש מקום לחזור לחלקה האחרון של הדרשה מן התלמוד הבבלי שהוצגה לעיל. זו מציגה את מציאות הריב, ה'שרית', של יעקב, כמציאות של מאבק פנימי, אף שזהו גם מאבק לאומי.

משמדובר במאבק פנימי הופכת תוצאת המאבק למורכבת יותר, שהרי תוצאה של ניצחון או הפסד איננה מספקת. שמא 'ותוכל' איננו בהכרח ניצחון או הפסד, אלא 'יכולת', 'אפשרות', אולי אפילו 'קיום על אף'.

"כי שרית [עם אלהים ועם אנשים]" (בראשית, שם), אמר רבה: רמז רמז לו שעתידים שני שרים לצאת ממנו: ראש גולה שבבבל, ונשיא שבארץ ישראל. הרי ראש הגולה והנשיא שבארץ ישראל הם מרכיבים שונים של ישראל מרכיבים שלעיתים מתעמתים זה עם זה.

משמדובר במאבק פנימי הופכת תוצאת המאבק למורכבת יותר, שהרי תוצאה של ניצחון או הפסד איננה מספקת. שמא 'ותוכל' איננו בהכרח ניצחון או הפסד, אלא 'יכולת', 'אפשרות', אולי אפילו 'קיום על אף'.

או אז ניתן להבין את דברי המלאך – כפי שדרש ממנו יעקב: "ברכתני" (בראשית, לב, כז). הברכה היא 'ותוכל'. על אף התיאור 'ישראל', יעקב כאדם נאבק, בעל קיום של ריב, מאבק חיצוני ופנימי, מאבק תמידי ומהותי, מאבק שהופך להיות גורלו של עם, על אף כל אלו מבטיח המלאך ליעקב, לישראל, וכך גם לבני ישראל: "ותוכל". נחמה.

המעבר מיעקב לישראל אם כן הוא משמעותי ותהומי: לא עוד רמאי, המחפש את עקבי האכילס של הסובבים אותו, אדם המתקדם בעורמה וריב, אלא אדם שנאבק עם עצמו, עם אלוהיו, פנים אל מול פנים. מעבר מ'שרית', שיש בו מנצחים ומנוצחים, מבורך ושאינו מבורך, אל עבר 'ותוכל' – אדם

שמצליח לקיים חיים על אף המתחים הפנימיים, מתוך מודעות ותודעה להם, ובשאיפה לצלוח אותם – לא עוד רק שאיפה להכרעה ופחד מהפסד, אלא תודעת ערכם: 'ותוכל'.

צאצאי יעקב המבורך, הלא הם ישראל, הם צאצאיו של אדם שפתח את חייו בניסיונות עקיפה, מרמה וריב – וסיים את חייו בברכת 'ישראל': אדם שאף שחייו ימשיכו להיות ריב הם יתאפיינו במאבק משמעותי, עם האלוהי ועם עצמי. ישראל אלו שותפים לידיעה שקיימות מגוון אפשרויות לחיי המאבק: ישנו ניצחון, ישנה תבוסה, אולם ישנה גם המציאות המורכבת והמכילה, של 'ותוכל'.